

Богдана Паскалева, гл. ас. д-р
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ВЪЗВИШЕНО И ДВОЙСТВЕНОСТ: БЪРК НА КОВАЧЕВ

Резюме. Текстът е посветен на интерпретацията, която Огнян Ковачев предлага върху трактата на Едмънд Бърк „Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото“ в своя предговор към първото българско издание на трактата от 2001 г., както и в части от монографията си „Готическият роман“ (2004). Въведението на Ковачев към Бърк тълкуваме не просто в неговите дидактически и пропедевтични измерения – като текст, който въвежда българската публика в проблематиката на един до онзи момент почти непознат автор в широкия му културноисторически и философски контекст от XVIII в, а с оглед на самото тълкуване на Бърковата естетика, което О. Ковачев предлага. Статията защитава тезата, че Ковачев тълкува Бърк през въпроса за удвояването и двойничеството. В същото време, за Ковачев удвояването при Бърк работи не като подривен елемент в логиката на философското изложение, а по-скоро като конститутивен за естетическия субект на Новото време. Последното е свързано с жанра на готическия роман и трактовката му в едноименната монография на Ковачев.
Ключови думи: Едмънд Бърк, възвишено, естетика на Новото време, удвояване

През 2021 г. шестдесетгодишният юбилей на доц. Огнян Ковачев съвпада с двадесетгодишнина от публикацията на български език на „Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото“ от Едмънд Бърк през 2001 г. Преводачи на трактата са Еньо Стоянов и Василена Доткова, а научен редактор – Огнян Ковачев. Това е първата поява на знаменития текст на Бърк в България, една година след първата цялостна публикация на от Бърк на български. През 2000 г. излиза „Размисли за революцията във Франция“ в превод на Светослав Малинов.

Текстът е съпроводен с дълъг предговор от Огнян Ковачев, който е и редактор на книгата под заглавие „Едмънд Бърк – възвишеното срещу красивото“.¹ Преработен вариант на този текст е включен в монографията от 2004 г. „Готическият роман“² където функцията на тази глава е да

¹ КОВАЧЕВ, О. Едмънд Бърк – възвишеното срещу красивото. – В: БЪРК, Е. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото*. София: Кралица Маб, 2001, с. 5–59.

² КОВАЧЕВ, О. *Готическият роман: Генеалогия, жанр, естетика*. София: Еднорог, 2004.

обоснове теоретическата рамка на жанра на готическия роман, а текстът е допълнен с още една заключителна глава за постмодерното възвишено. Така че същинската литературноисторическа роля на Бърк става ясна едва тук, в контекста на въпроса за мястото на готическия роман в европейската литература. Тук ще оставим въпроса за готическия роман настрана и ще се концентрираме само върху интерпретацията на Бърк, взета отделно.

Предговорът на Ковачев има на първо място задачата да въведе българския читател в една по това време напълно неразработена изследователска област – изследванията върху философията на Бърк. Разбира се, изследванията по естетика си дават сметка за ролята на Бърк по отношение особено на немската класическа естетика и оттук естетиката на романтизма (Исак Паси, Искра Цонева, Росица Димчева), но самият текст на Бърк до този момент не е познат на българската публика. Предговорът обаче си поставя и втора цел, която надхвърля много параметрите на литературноисторическата и литературнотеоретичната пропедевтика и дори параметрите на въвеждането на една нова терминологична рамка.

Става дума за едно собствено тълкувание на текста на Бърк, което държи сметка както за историческото място на Бърк в неговата епоха, така и за цялото му теоретично наследство, чак до късни автори като Лиотар и Жижек. В случая ще се спрем на един конкретен аспект от това тълкувание, като на първо място оставим настрана въпроса за красивото (макар че той съвсем не е безинтересен). На второ място, фокусирайки се темата за възвишеното, ще се обърнем към един отделен момент в интерпретацията на Ковачев. Това е двойствеността. Ще коментираме именно този момент, доколкото го преценяваме като най-силния интерпретативен ход на Ковачев, чрез който авторът достига до обобщени твърдения, надхвърлящи естетическите въпроси – а именно, твърдения относно характеристиките на субекта на Модерността. В режима на теза нека посочим, че от гледна точка на Ковачев именно вътрешната раздвоеност представлява ключов момент в изграждането на субекта като модерен субект.

Първото споменаване на въпроса за удвояването е свързано с един терминологичен и теоретичен проблем у Бърк, който е разчетен като слабост от Франсис Фъргюсън в изследване, което Ковачев цитира – това е неспособността на Бърк да направи последователно разграничение между външния обект на сетивата и неговата репрезентация за въображението. Това е първото удвояване – обектът и неговият образ – което обаче е забелязано в ситуацията на смесване и неразграничимост.³

Ще пропуснем проблема за вкуса, който Ковачев засяга в първия раздел от аналитичната част на предговора, и ще се насочим директно към втората част, посветена на възвишеното. Тук Ковачев проследява генеалогията на Бърковото възвишено назад до късноантичния трактат

³ КОВАЧЕВ, О. *Едмънд Бърк...*, с. 14.

на Псевдо-Лонгин, през непосредствените предходници на Бърк в тази област – Джон Денис, Джоузеф Адисън и Джон Бейли, докато стигне до самия Бърк. В този момент достигаме и до първото ключово раздвояване на равнището на възвишеното. То е свързано с характера на удоволствието от възвишеното. Така, първото раздвояване е раздвояването на самото удоволствие, взето дори независимо от художественото удоволствие:

Във вдъхновен порив към дистинкции Бърк прави решаващо с оглед на теорията си за *ужасното* разграничение между „две толкова различни по своята природа неща, като удоволствието, което е просто и несъотносимо“ и „онова удоволствие, което не може да съществува без съотнасяне, и то със страданието“. Релативното удоволствие той нарича *наслада* (*delight*): чувството, придружаващо изчезването на страданието или опасността или съзерцаването им от безопасно разстояние и с подобаващи изменения. По този начин екстазът на възвишеното става винаги удвоено преживяване, както на внезапно завладяващото субекта външно въздействие, така и на дистанцията между „нашите идеи за опасност и болка“ и съзнанието за непосредствената ни безопасност.⁴

Малко по-нататък Ковачев разглежда и оксиморона на Джон Денис „сладък ужас“ като „сдвояване на насладата и ужасното“.⁵

Нека обърнем внимание на изразите, свързани с двойното, спирайки се за кратко на тези формулировки. На първо място, тук има нещо парадоксално не само в словосъчетанието „сладък ужас“. То е свързано именно с вътрешната двойственост, която чувството за възвишено предполага и която Ковачев експлицира. От една страна, на базата на Лонгиновите дефиниции, малко по-рано Ковачев е извел като водещи характеристиките „недостижимо, необикновено, изумително, невероятно“, както и ключовото усещане за *удивление*, което се предизвиква от възвишения обект.⁶ Това ще рече, че имаме, от една страна, един *неочакван* и *удивителен* предмет. Но от друга страна, възвишеният обект, взет отделно, не е достатъчен за чувството за възвишеното. Тук се намесва вторият момент, който Ковачев извел като наследен от Джоузеф Адисън: „Адисън задава на Бърк може би решаващия за цялото *Философско изследване* въпрос: „как става така, че изпитване наслада, когато сме ужасени или покрусени от дадено описание.“ Предлага му и отговор: насладата следва от самонаблюдението по време на четене.“⁷ Т. е. от друга страна, е налице един *рефлексивен момент на обръщане към себе си* през „дистанцията и съзнанието за собствената ни безопасност“ (този рефлексивен момент ще бъде по-късно ще бъде подет, но и модифициран от Кант). Така възвишеното се разполага между непосредствената реакция на субекта към *удивител-*

⁴ Пак там, с. 28.

⁵ Пак там, с. 28.

⁶ Пак там, с. 23.

⁷ Пак там, с. 26.

ния, *стряскащия* предмет в една внезапност („внезапно завладяващо субекта външно въздействие“) и опосреденото от самонаблюдението удоволствие, този втори вид удоволствие, който се съотнася със страданието и който изисква някакво минимално време, като по този начин имплицира представата за индиректност, добавеност. Тъкмо тази саморефлексия ще бъде ключова, когато се върнем към темата за субекта на модерността.

Вторият момент, в който двойствеността излиза на преден план в интерпретацията на Ковачев, е свързан с *езика*. Тук може би се намира един от най-сложните и теоретично богати възли в анализа му, който именно намира ако не разрешението си, то поне приложението си тъкмо по отношение на въпроса за субекта. Тук Ковачев се насочва към въпроса за терминологичната чистота на Бърковото изследване. Както вече посочихме, станало е ясно, че „процесът на полагане на първоосновите на възвишеното“ съвместява „толкова разнородни понятия“⁸, че дори можем да ги наречем противопоставени. „Но смесванията са неизбежни, поради двойствената роля на езика – да бъде едновременно спасение от непреводимостта и причина за несподелимостта на усещанията.“⁹ Тази двойствена роля на езика Ковачев назовава „логоцентричен кръг“. Тук от една страна се засяга въпросът за ролята на словото в самата логика на възвишеното – проблем, към който Ковачев се връща няколко страници по-нататък. Думите са източник на неяснота и затова – по-добрият източник на възвишеното.

От друга страна обаче, става дума и за стъпка встрани от логиката на Бърковата мисъл, за поглед отвън спрямо културния процес от втората половина на XVIII в. в логиката на дискурсия анализ:

Природното възвишено представя мъчителната (не)възможност на Аза да придобива самопознание чрез любопитство, удивление, страх, ужас, страдание и удоволствие, да го натрупва, но и да разпределя неговите излишъци и загуби в стратегиите на самозапаването тук и сега. То започва да функционира, може би неочаквано и за самия Бърк, изоморфно на други – икономически, технически, политически – проекти на Просвещението.¹⁰

Малко по-нататък този аргумент се разгръща в посока анализ на схващанията на Бърк за езика. Тук е изтъкната склонността на Бърк към всякакви „ефекти на удвояване в наблюдаваните обекти.“¹¹ Ще рече, че тук удвояването вече не е само това между възприемащия субект и възприемания обект, но сякаш се пренася върху обекта. Това обаче, подчертава Ковачев, е дискурсивен ефект:

⁸ Пак там, с. 29.

⁹ Пак там, с. 29.

¹⁰ Пак там, с. 30.

¹¹ Пак там, с. 31.

Чрез [тези ефекти] се произвеждат повторения и серии, равнопоставено се включват в работа противоположни причини като светлина и тъмнина, тишина и вик, слово и образ. В този порядък на недиалектични съвместявания двойствената функция на езика – да казва, но да не може да показва прехода от природен към ментален обект – сближава теорията на Бърк с възгледа за литературата като език, който едновременно не казва нито истина, нито лъжа.¹²

Как можем да тълкуваме всичко това? Става дума за едно доста по-широко обобщение от литературнотеоретичен характер, което Ковачев извежда много по-еднозначно в монографията за готическия роман, но е видимо още в този по-ранен текст, а именно – тезата, че възвишеното, възплетено ясно в готическата литература, се превръща в един от фундаментите на модерната литература. Причината за това обаче не е количествена, т.е. не става въпрос за едно просто забелязване на факта, че модерната литература изобилства с изображения на възвишеното. Напротив, положението е доста по-сложно, доколкото възвишеното – в Бърковия си вариант – се крие на много по-централно в структурно отношение място в системата на модерната литература. Модерната литература е възвишена не защото в нея има множество „възвишени места“, а тъкмо заради изискването за ненаивност (ако се изразим в термините на Шилер), т.е. заради изискването, механизмът ѝ да се базира на необходимостта от „самонаблюдение по време на четене“. Тя се опитва не само да изобрази предмета, но да задвижи самосъзнаването на самия процес на възприятие.

Тази двойственост на изобразителната процедура, в която изплува възвишеното, Ковачев полага и като характеристика на езика въобще, и като характеристика на литературата на Модерността. Освен това посочва, че основанията, тези свойства да станат видими, трябва да се търсят тъкмо в общия процес на Просвещението, на множество изоморфни равнища – литературен, икономически, технически, политически и т.н. Тъкмо в общата структура на модерния субект Ковачев открива „първата“ раздвоеност: „Акушери на възвишеното преживяване са ужасът на вече не-единния субект от загуба на идентичност и върховният трепет пред смъртта – необратимо завръщане към природата.“¹³

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

БЪРК, Е. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото*. Прев. В. Доткова, Е. Стоянов. София: Кралица Маб, 2001.

КОВАЧЕВ, О. Едмънд Бърк – възвишеното срещу красивото. – В: БЪРК,

¹² Пак там, с. 31.

¹³ Пак там, с. 57.

Е. *Философско изследване на произхода на нашите идеи за възвишеното и красивото*. Прев. В. Доткова, Е. Стоянов. София: Кралица Маб, 2001, с. 5–59.

КОВАЧЕВ, О. *Готическият роман: Генеалогия, жанр, естетика*. София: Еднорог, 2004.

REFERENCES

BURKE, E. & V. DOTKOVA, E. STOYANOV (trans.). *Filosofsko izsledvane na proizhoda na nashite idei za vazvishenoto i krasivoto* [A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful]. Sofia: Kralitsa Mab [publ.], 2001.

KOVACHEV, O. Edmund Burke – vazvishenoto sreshtu krasivoto [Edmund Burke – The Sublime vs. the Beautiful]. In: BURKE, E. & V. DOTKOVA, E. STOYANOV (trans.). *Filosofsko izsledvane na proizhoda na nashite idei za vazvishenoto i krasivoto* [A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful]. Sofia: Kralitsa Mab [publ.], 2001, pp. 5–59.

KOVACHEV, O. *Goticheskiyat roman: Genealogiya, zhanr, estetika* [The Gothic Novel: Genealogy, Genre, Aesthetics]. Sofia: Ednorig [publ.], 2004.

DUALITY AND THE SUBLIME: BURK READ BY KOVACHEV

Abstract. The current text is dedicated to the interpretation of Ognyan Kovachev on Edmund Burke's treatise "A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful". This interpretation is to be found in Kovachev's preface to the first Bulgarian edition of the treatise of 2001, as well as parts of the monograph "The Gothic Novel" (2004). We interpret Kovachev's introduction to Burke not only in its didactic and propaedeutic dimensions – as a text that introduces the Bulgarian public to the problems of a hitherto unknown author within the framework of its broad cultural, historical and philosophical context (the 18th century), but in view of the specific interpretation of Burke's aesthetics, offered by Kovachev. The study claims that Kovachev reads Burke through the problem of doubling and duality. At the same time, for Kovachev, Burke's doubling functions not as a subversive element in the logic of the philosophical exposition, but rather as a constitutive moment of the aesthetic subject of Modern age. The latter is related to the genre of the gothic novel and its interpretation in Kovachev's monograph on this type of novel.
Keywords: Edmund Burke, the sublime, aesthetics of Modernity, doubling

Bogdana Paskaleva, Chief Assist. Prof., PhD.
Department for Literary Theory – Faculty of Slavic Studies,
Sofia University "St. Kliment Ohridski",
15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504, Bulgaria,
Web of Science Researcher ID: AAH-7552-2019
ORCID-iD: 0000-0002-4311-701X
E-mail: b_paskaleva@slav.uni-sofia.bg